

РАДОМИР СТАНИЋ

НОВА ДЕЛА ИЗ ИСТОРИЈЕ И ИСТОРИЈЕ УМЕТНОСТИ

Радован Самарџић: ПИСЦИ СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ, Београд — Просвета 1976.

У плејади српских историчара ретке су појаве таквих индивидуалности које су на најбољи начин сједињавале поуздану научну критичност и бриљантни дар за списатељство. Ако их је и било, данас их је сасвим мало међу живима. Постоји, међутим, један раскошни изданак и следбеник оне наше историографске лозе која је истинољубивост и научну ерудицију уводио у свет уметничког књижевног казивања и саопштавања. То је, бесумње, Радован Самарџић, припадник средње генерације београдских историчара, однегован на најбољим традицијама српске историографске школе. Овај активни истраживач и тумач прошлости, писац неколико својеврсних и сјајних књига и аутор већег броја запажених научних студија и расправа, одавно се афирмисао као особени стваралац, који у широка пространства историографије којом се бави, уноси, поред нових интересовања и приступа, драгоцену димензију добре литерарности, којом је историографија као научна дисциплина одувек оскудевала. Од вајкада је било врских списатеља са темама из историје али је мало било људи који су истовремено и научници и писци, особито у српској историографији. Самарџић је данас један од истакнутих у том соју и сасвим изузетан.

Закаснио развој српске историографије у односу на европску, али узбудљив и прекретнички, није био у одговарајућој мери предмет досадашњих проучавања. За његову целину се, срећом, дубље и помније заинтересовао Самарџић, који је већ првим својим текстовима, објављеним у разним публикацијама, скренуо пажњу наше научне и културне јавности. Расправно замишљени, аналитички постављени, често есејистички презентовани и стављени најчешће у шири оквир времена у коме су живели и стварали, ови написи о нашим историчарима размицали су нам видике и доносили нову светлост којом су обасјани преломни тренуци и крупне појаве у историји српске историографије. Праћење Самарџићевог истраживања на овом плану сваком поштоваоцу и зналцу наше историје причињавало је задовољство, а недавна појава књиге „Писци српске историје“ морала се дочекати са ис-

тинском радошћу и узбуђењем код сваког љубитеља добре научне и писане речи.

Књигу сачињава избор огледа и студија посвећених најзначајнијим представницима српске историографије од њених ранијих почетака па до наших дана. Не претендујући на свеобухватност и исцрпност, књига садржи студије којима се разматра дело и допринос осам наших историчара: Мавра Орбинија, Јована Рајића, Нићифора Нинковића, Вука Стефановића Караџића, Стојана Новаковића, Владимира Ђоровића, Василија Поповића и Јорја Тадића.

Изабране са тежњом да што више допринесу јединству ткива књиге, изостале су бројне Самарџићеве радње које се баве другим писцима српске историје и сличним питањима „због посебности садржине и метода, јер су ближе културној историји или историографској методологији него историји историографије“ — како писац каже у Поговору књиге. Иако расправе саме за себе и својим окупом на једном месту чине посебне, а затим и једну већу целину, дело расветљава само један део развојног лука у сложеном организму српске историографије. Као таква и сасвим нова по ширини погледа и обиљу нових ауторових сазнања, она представља изванредан и пионерски допринос историји наше историографије.

Уз Николу Радојчића који је оставио драгоцене резултате свог рада на изучавању представника наше модерне критичке историографије, Р. Самарџић самосвојно и смело продубљује огромни удео Орбинија и Рајића у учвршћивању темеља за развој српске критичке историографије, пишући о њима исцрпне и комплетне расправе, зналачки расветљава свестраност и грандиозност појаве и дејства Вука Караџића, тог „хромог курјака“ у једном времену у коме је српски народ својим слободарским, прогресивним и умним снагама поново ступао на светску сцену и стварао своју модерну историју коју је Вук поставио и усмерио.

Два српска полихисторика — Стојан Новаковић, човек непресушне енергије и огромног дијапазона у свом интересовању за српску прошлост, и Владимир Ђоровић, његов следбеник, изванредне научне оспособљености и сјајне ерудиције, коју је, као ученик славних бечких професора Јагића, Јиречека и Решетара стекао, предочена су читаоцима ове књиге импресивним одсликавањем и поузданом оценом њиховог дела и улоге у учвршћивању и усавршавању критичног метода у српској историографији, за који се изборио бескомпромисни Иларион Руварац у оштрој и непоштедној борби са „злосрећним“ Пантом Срећковићем. Текст о Јорју Тадићу који је сав свој век посветио Дубровнику и Средоземљу, из чијих је архивских ризница открио многе драгоцене изворе, поред тачних судова, одише топлином и језгровитошћу саопштавања а сажети напис о Василију Поповићу портретно нам открива модерног историчара који се претежно бавио проучавањем политичке историје југоисточне Европе.

Обрађујући само један број писаца српске историје, при чему су једни исцрпно и студиозно растамњени, а други само сигурно скицирани, аутор најављује другу књигу у којој, свакако, треба да нађу своје место велики историчари српског народа као што су: Константин Јиречек, Иларион Руварац, Љубомир Ковачевић, Јован Радоњић, Станоје Станојевић, Никола Радојчић, Георгије Острогорски, Михаило Динић и др. На тај начин ћемо добити, по први пут, потпуно слику развојног савремене критичке српске историографије која је за неупоредиво краће време, у односу на остале националне историографије, достигла европски ниво.

Жермен Базен: ИСТОРИЈА СВЕТСКЕ СКУЛПТУРЕ, „Вук Караџић“ — Београд, 1976.

Изразиту тежњу и актуелну потребу да се упознамо са великим и вечним цивилизацијама и изванредним уметничким достигнућима свега од историје до данас, у последње време, помно и брижљиво прате и, у оквиру

својих могућности, задовољавају поједине наше издавачке куће. Поред „Југославије“ која је у том правцу највише учинила, „Вук Караџић“ све више доказује своју спремност и способност да својим доприносом, у виду правих издавачких подухвата, попуни постојећу празнину. Објављивањем репрезентативног дела „Историје светске скулптуре“ од Жермена Базена, „Вук Караџић“ то потврђује на најбољи могући начин.

Велике синтезе вазда су бивале потврда и сведочанство о културном и научном идентитету и домсту једног народа. Без њих, било да су оригиналне или преведене, сваки народ био би сиромашнији и лишен могућности да се са истинским узбуђењем, целовито и прегледно, упозна са грандиозним остварењима света у многим областима људског стваралаштва.

Књига Жермена Базена, монументална по својој концепцији и изузетно луксузно опремљена, управо је дело које на синтетичан начин пружа компетентна обавештења о генези и развоју скулпторалног стварања у свету од најстаријих времена до почетка друге половине нашег века. Са неким новим погледима и тумачењима развојних токова пластичне уметности, дата је општа слика континуалног настајања и гашења грандиозних уметничких појава и дела као и њиховог поновног васпостављања, почев од Вилендорфске венере па до последњих великих остварења нашег века.

Кондензован и лапидаран текст Ж. Базена, на близу 90 страница великог формата, подељен је на једанаест поглавља која су презентована овим редом: Праисторијска уметност, Развој скулптуре на Блиском и Средњем Истоку, Скулптура Грчке и Рима (Грчка, од Грчке до Рима преко Средоземља и Рима), Сумрак скулптуре на Западу, од IV до X века, Примитивне културе, Далеки Исток, Поновно рађање скулптуре на Западу (Романична и Готичка скулптура), Ренесанса, Маниризам — антикласична реакција, Барок и Класицизам, XVII и XVIII век и XIX и XX век.

Иако се неки историчари уметности неће, можда, сложити са Базеновом поделом ове огромне целине, а поготово не са неким његовим разматрањима па и критеријумима, треба нагласити да она несумњиво захвата све до сада научно валоризоване велике хронолошке и стилске етапе у укупности развоја светске скулптуре. За нашег читаоца од значаја је чињеница што има прилику да се у овом делу упозна са скулптуром на Блиском, Средњем и Далеком Истоку и са примитивном скулптуром, конфронтацијом са европском пластичном уметношћу, пошто су досадашњи историјски прегледи ове уметничке дисциплине били махом лишени или недовољно заступљени ови делови света. Зато је једна од битних врлина Историје светске скулптуре њена свеобухватност и целовитост, макар колико се можемо, бар за тренутак, осећати резигнирано недовољном заступљеношћу источноевропске византијске уметничке сфере, којој је наше стваралаштво мињулих векова, у доброј мери, припадало.

Писано популарно-стручно, чија је стручна редакција нашег истакнутог историчара уметности др Сретена Петковића значајан удео у њеној прикладној осмишљености, Базенова Историја светске скулптуре, заснована на темељима поуздане савремене научне историјско-уметничке мисли, изванредно је обogaћена текстовима уз илустрације из преко 15 еминентних познаваца вајарства из Брисла, Њујорка и Рима. Тако се ова колосална књига, чији је наслов оригинала: Germain Bazin, THE HISTORY OF SCULPTURE, 1968 Smeets, Veert, Холандија, ипак појављује као грађевина — заједничко дело више аутора, међу којима је Ж. Базен несумњиво водећи.

О њеној ликовној и техничкој опреми може се говорити само у суперлативима. Са својих преко 1000 репродукција у боји изванредним слогом и савршеном естетском обликованошћу, спада у сасвим изузетне издавачко-штампарске подвиге, у чијем су остварењу учествовали: „Вук Караџић“, „Младинска књига“ из Љубљане и »Smeets Offset« из Холандије.

Изврсни преводиоци књиге Н. Стефановић, М. Шафарик, В. Јанковић, В. Радовановић, Е. Кићовић и О. Стефановић, не само да су спретно избегли ризик да разграде стилско јединство и интегритет текста, већ су допринели његовој лакој читљивости и кохерентности.

Луј Бреје: ВИЗАНТИЈСКА ЦИВИЛИЗАЦИЈА, ПОЛИТ — Београд 1976.

Античкој култури и цивилизацији коју је управо Византија очувала и предала у наслеђе савременом свету, дугују многе стилске епохе у готово свим областима уметничког изражавања на широким просторима читавог света. Живећи и развијајући се самосвојно, често несхваћена и тајанствена, византијска цивилизација, чијој смо сфери и сами добрим делом припадали, чекала је доста дуго да буде темељно истражена и истински откривена. Од оног тренутка када су се преко античке уметности за њу заинтересовали велики умови западног света и када је својом слојевитошћу и колосалном баштином засенила њихов радознали дух, спашена је од смрти, пошто је већ почела умирати турским освајањима пространог Источног римског царства.

Велики европски хуманисти први су обратили пажњу на сјајне тековине византијске културе, да би од тада па све до данас, заузимала једно од најистакнутијих места у европској научној историјској мисли. Свакако, највеће заслуге што се данас много зна о прошлости и културним достигнућима Византије припада Французима, који већ неколико векова, зароњени у најтамније дубине древних времена наследника античке културе, откривају њихова богатства и генијално их тумаче. Француској византијској школи припада Луј Бреје, један од великана у истраживању византијске историје који је написао неколико стотина радова и близу двадесет књига. Као круна његовог дугогодишњег изучавања византијског света долази трилогија: „Живот и смрт Византије“ (1947.), „Институција Византијског царства“ (1949.) и „Византијска цивилизација“ (1950.).

Захваљујући великом делу нашег истакнутог и недавно преминулог византолога Георгија Острогорског, наша културна и научна јавност, више него многе друге, имала је прилике да се упозна са прошлошћу Византије, нарочито после објављивања његових сабраних дела. Међутим, са делима француских византолога нисмо могли на нашем језику да се сусретнемо, осим у ретким случајевима (Шарл Дил). Стога је „Нолитов“ подухват објављивања Брејеве „Византијске цивилизације“ у преводу Иванке Николајевић, нашег угледног истраживача пластичне уметности византијског круга, за сваку похвалу.

Мада је било покушаја да се историја византијске цивилизације научно обради, било посебно било у оквиру скупих дела, све до Ш. Брејеа, она никада није била у својој укупности и издвојено приказана. Зато ова књига која представља драгоцен изход изучавања француског византолога, својом целовитошћу и потпуношћу сачињава, свакако, јединствено дело које је необично обогатило сазнању слику о дOMETИМА, противуречностима и падовима цивилизације моћног Византијског царства.

Познат као даровит, плодан и сугестиван списатељ, Луј Бреје је своју високу научну акрибију, изузетну обавештеност и смисао за широка и сигурна уопштавања, транспоновав у једно штиво, које је лако читљиво, како за упућене научнике и поштоваоце византијске медијевалне културе, тако и за обичне љубитеље добре и надахнуто писане књиге.

Књига је подељена на пет великих поглавља: Приватни живот, Градски живот, Привредни живот, Духовни живот и Интелектуални живот. Свако од њих чини посебну целицу, а заједно су повезани у једну монументалну и импресивну фреску, која снажно и пластично одсликава мање познате стране византијског феудалног друштва у својој хиљадугодишњој историји. Несхваћана, потцењивана и пристрасно тумачена, византијска култура, стасала и однегована на блиставим традицијама свог великог античког предходника, израсла је у једно сложено, високо организовано и витално биће које је имало далекосежно дејство и потпуни индивидуалитет, на жалост мало познат у свету. Дело Л. Брејеа документовано и научно објективно нас води кроз лавиринт огромне грађевине византијске цивилизације, сликовито нас обавештавајући од живота византијске породице и приватног живота цара, па преко индустрије, трговине, градова и верског живота, до књижевности, филозофије, науке, наставе и уметности. Грандиозне културе и уметничке појаве у Византији срећом нису се угасиле падом Цариграда под турску

НОВА ДЕЛА ИЗ ИСТОРИЈЕ И ИСТОРИЈЕ УМЕТНОСТИ

власт 1453. г., већ су се, пошсе тежњом за опстанком и неуништивошћу, пренеле у Европу где су се, зрачећи оригинално и снажно, уградиле у тековине западно-европске цивилизације. Тако су и настале велике симбиозе које су дале посебан печат европској уметности и култури.

Византијска цивилизација коју Европа и остали свет перманентно открива не само на подручју Царства, већ и на другим просторима где је она нашла плодно тло, у низу научника вазда је имала поуздане истраживаче и компетентне тумаче. Један од њих, израстао у оквиру славне француске византологije, јесте Луј Бреје, чије се ово значајно дело по први пут објављује на нашем језику. Преко њега наша културна јавност на најбољи начин улази у разнолик али јединствени свет византијског друштва и велике древне ризнице његове културе и уметности.

Ђурђица Петровић: ДУБРОВАЧКО ОРУЖЈЕ У XIV ВЕКУ, Београд — Војни музеј, 1976.

Настојања истраживача наше прошлости да се боље осветле нека мање призната подручја људске активности и да се потпуније проуче неке важне етапе у историји нашег занатства, све више се оплођавају драгоценим исходима. О томе сведоче бројне објављене расправе па и посебне књиге, које представљају сасвим нове прилоге бољем познавању сложених привредних и економских токова средњег века.

Међу њима особиту пажњу скреће недавно објављена студија Ђурђице Петровић „Дубровачко оружје у XIV веку“ коју је издао београдски Војни музеј.

Дубровачка република као својеврсни феномен у историји Јужних Словена веома давно је постао предмет сваковрсног проучавања. Досадашња научна сазнања о историјској, културној, уметничкој и економској прошлости Дубровника, за која припада заслуга многим домаћим и страним истраживачима, веома су употпуњена овом студијом која је настала као плод дугогодишњих архивских истраживања њеног аутора.

Тесне везе између средњовековне Србије и Дубровника условиле су многа заједништва и узајамна прожимања кад су питању трговина, занатство и друге делатности. Отуда резултати изучавања дубровачког оружја XIV века и разматрања Дубровника као значајног оружаног центра, одакле се Србија пре и после Косовске битке снабдевала различитим врстама оружја, представљају изванредан допринос не само бољем и темељнијем познавању средњовековног оружја којим су се Срби служили у ратовима и миру, већ и рељефнијем одсликавању непосредних додира између Рашке и града св. Влаха.

Књига Ђ. Петровић, настала после успешних или мање успешних покушаја да се преко разних извора прикупе аутентични подаци о оружју наших древних и ратнички искусних предака, пример је и доказ истрајног и студиозног рада на испитивању архивских докумената и других извора, чија су казивања даровито протумачена и транспонована у једну јасно осмишљену и прегледну научну целину.

Кад се зна податак да ни једна врста оружја из XIV века, која је настала и употребљавана у Дубровнику, до данас није очувана у изворном облику, онда се може замислити пред каквим се проблемима писац ове књиге нашао приступајући брижљивом изучавању ове материје. Стога је требало испитати и проучити све изворе, посебно оне у очуваним архивским серијама у Дубровнику и другим архивама, затим ликовне, археолошке и друге споменике везане за представе хладног и ватреног оружја. На основу тих сазнања и компаративним проучавањем оружја у Италији, Босни и Србији, Ђ. Петровић је успела да одговори на низ капиталних питања која се односе на врсте и типове оружја рађених и употребљаваних у Дубровнику у XIV веку, на ритам њиховог развоја и утицаја разних фактора који су имали одраза на дубровачко оружанство овог раздобља. Осветлила је, такође, посредне и непосредне утицаје италијанског оружја на дубровачко и указала

на неке одреднице које су условиле да Дубровник постане важно оружарско средиште Балкана.

Овом књигом наша научна мисао о наоружању и ратништву у дубровачкој прошлости, а самим тим и о једној области привредне историје, веома је обogaћена и унапређена.

СПОМЕНИЦИ И ГРОБЉА ИЗ РАТОВА СРБИЈЕ 1912 — 1918, ВИГЗ — Београд, 1976.

Многи ратови у историји нашег народа, нарочито у старијим временима, остали су без сведочанстава и аутентичних докумената, оличених кроз споменике и гробља. Само бледи архивски документи, летописи, хронике, родослови, традиција и предања извор су сазнања о победама и поразима, а ретки камени белези или некрополе сасвим су изузетни беседници о давним прошлим временима и страдањима наших далеких предака.

Велика епопеја српског народа у ратовима за ослобођење и сопствену егзистенцију у периоду 1912 — 1918. године, обележена је низом знамења која су непобитни документи о праведности рата који је овај народ водио против завојевача. Расути по читавој Србији, Македонији, Грчкој и земљама до којих су доспевали наши ратни страдалници, споменици и гробља из ратова Србије 1912 — 1918., почели су, угрожени зубом времена и нашим неретким немаром, да ишчезавају.

Напори који се последњих година улажу у циљу њихове заштите и очувања добили су извапредан подстицај објављивањем прелепе и узбудљиве књиге „Споменици и гробља из ратова Србије 1912 — 1918“ коју је настојањем Удружења Албанске споменице и њеног недавно преминулог председника академика др Косте Тодоровића, издао Београдски издавачко-графички завод.

Књига, уствари, представља целовит каталог фотоса најмаркантнијих споменика, ратничких гробља, спомен-обележја и аутентичних догађаја балканских и првог светског рата. Разврстане прегледно по хронолошком и територијално-географском начелу, фотографије нам врло сугестивно и драматично предочавају све страхоте минутих ратова и истовремено уверавају у богатство и разноврсност споменичке баштине посвећене догађајима и личностима сва три рата у раздобљу 1912 — 1918.

Многи споменици, поред историјско-документарне вредности, имају несумњиви уметнички карактер. Међу њиховим ауторима срећу се и истичу: Иван Мештровић, Антун Августинчић, Ђорђе Јовановић, Ристо Стијовић, Сима Роксандић, Лојзе Долинар и др. Заједно са њиховим делима, скромни и разнолики споменици непознатих мајстора презентовани у овој књизи, оживљавају успомене на тешка и зла времена и беспримерне подвиге читавог народа у борбама за ослобођење Србије. Они буде осећање патриотизма и испуњавају нас помосом на наше предходнике којима дугујемо захвалност за животе положене на жртвеник слободе и независности.

Уз лапидарне уводне текстове и легенде, објављене на нашем и француском језику, ова књига са преко 250 фотоса и у беспрекорној техничко-ликовној опреми, чини потресно штиво које опомиње и упозорава да је очување мира у свету превасходан задатак нашег времена и будућности.

Миодраг Јовановић: СРПСКО СЛИКАРСТВО У ДОБА РОМАНТИЗМА 1848 — 1878., Нови Сад — Матица српска 1976.

Закаснили процес европеизације српске ликовне уметности који је тек као упоредо са друштвено-политичким и економским променама, постао је предмет озбиљнијег изучавања тек појавом свестрано образованих, даровитих и осетљивих истраживача. Две наше значајне културне и уметничке индивидуалности — Вељко Петровић и Милан Кашанин имају пионирске заслуге у сагледавању и утврђивању неких важних одредница развојних токова

и стилских оријентација у сликарском стварању Срба у XIX веку. Једним својим заједничким делом поставили су темеље модерног изучавања српског сликарства овог раздобља и отворили путеве даљег истраживања и научног проучавања, које је низ историчара уметности после другог светског рата, развио и довео до високог сазнајног ступања.

Уз изузетан удео П. Васића, М. Коларића, Д. Медаковића и других, стоји изванредно успешна научна активност др Миодрага Јовановића, који нам је подарио драгоцену и значајну синтезу „Српско сликарство у доба романтизма 1848 — 1878.“, објављену трудом Матице српске, а поводом њене стопедесетогодишњице.

Као руководилац великог пројекта Одељења за ликовне уметности Матице српске, по коме се увелико истражују архитектура, сликарство, цртеж, графика, примењена уметност и архивска грађа у доба романтизма, М. Јовановић је имао сложен и тежак задатак да синтетички прикаже резултате свог дугогодишњег испитивања сликарства ове епохе.

Као исход тог рада појавила се књига која потврђује релативне критичке научне констатације о романтизму као стилском изразу и доноси низ нових инвентивних закључака до којих је аутор дошао истражујући сложене и испреплетане токове развоја сликарског стварања и све оне просторе у друштвено-историјским односима и законитостима који су условљавали и одређене стваралачке промене код Срба у XIX веку.

Вишеструки је њен допринос дубљем сагледавању српског романтизма, не само на плану сликарског изражавања, већ и у осталим областима духовног стваралаштва.

У досадашњем проучавању извора наших романтичарских схватања у сликарству знало се да је Беч имао водећу улогу. Међутим, Јовановићева књига, захваљујући његовом свестраном и продубљеном познавању бечких и уопште аустријско-немачких уметничких прилика, проширила нам је видике у све комплексне односе између Беча као уметничког и педагошког средишта и наших младих пробуђених културних снага. У оцени суштине и карактера српског сликарског романтизма непогрешиво је уочио и утврдио да се он не може идентификовати, па чак ни срећно упоређивати, са обележјима француског романтизма, иако су наши историчари то често знали да чине.

Расправљајући о терминолошким појмовима и дефиницијама овог стилског израза и условљеностима његове појаве као самосвојног и специфичног покрета и схватања, разграничени су неки значајни квалитетиви и постављена сигурна становишта са којих се може боље разумети и дубље упознати не само дело појединих представника овог стила, већ и њихов укупан допринос целини модернизације српске уметности.

Различити судови и погледи на појаву и дело неких наших истакнутијих романтичара као и на њихов утицај на даљи развој српског сликарства, у знатној мери су узроковали постојање једне доста нејасне и мутне представе како о хронолошким тако и стилским питањима српског романтизма. Може се слободно рећи да је студија „Српско сликарство у доба романтизма 1848 — 1878.“ многа кључна питања врло успешно решила. Поузданим критеријумом, дубоким познавањем материје, ретким опсервацијама, сунтилним стилским и другим анализама и изразитим смислом за синтетичка уопштавања, аутор је у овом, за нашу историју уметности значајном, делу систематизовао и зналачки поставио мерила са којима је учинио нови покушај разврставања и одређења припадности великог броја уметника који су живели и стварали у доба романтизма, оним струјањима, етапама и пратећим кретањима којима су истински, својим делом, свесно или несвесно, били одређени. Издвајајући, с правом, само три личности — Новака Радонића, Стеву Тодоровића и Ђуру Јакшића као ствараоце који су у свом делу досегли јединство садржаја и облика пуног романтичарског схватања, међу којима је Јакшић најаутентичнија фигура, и инсистирајући на раздобљу од 1848. до 1878. у коме преко историјских и стилских координата сагледава распон и збир есенцијалних елемената нашег ликовног романтизма, писац остале сликарске, мање или изразитије даровите, уверљиво и образложено сврстава међу припаднике бидермајера, назаренског сликарства и пратиоце

епохе романтизма. Упућен до појединости у живот и делатност сваког уметника из овог круга и наоружан завидним сазнањима о свим компонентама ове историјске и уметничке епохе, не допушта било какве сумње у исправност својих поставки, поготово што их заснива на закључцима проистеклим из одређених свестраних и сваковрсних анализа, превасходно стилских и изражајних.

Разумљиво је што је од свих сликара највећи простор посвећен Н. Радоњићу, С. Тодоровићу и Ђ. Јакшићу. Свеже, нестереотипно, понесено и надахнуто, исказане су нове мисли и констатације које знатно обогаћују наша научна и културна виђења крупних уметничких личности нашег романтизма. О Ђури Јакшићу и као књижевнику писано је и добро и довољно, али текст посвећен њему као сликару на страницама ове студије је писан са дубоким разумевањем и искреним узбуђењем, бриљантно и готово непоновљиво по тачности тумачења његове вишеслојне и несрећне уметничке личности. По потпуности захватања и осветљења далекосежног културног и уметничког дејства Стеве Тодоровића, поглавље о њему спада међу најснажније и најупечатљивије текстове у нашој савременој историји уметности. Залажући се за нову и објективнију валоризацију дела неких уметника (Мина Караџић — Вукомановић) и доприносећи друкчијој и правилнијој атрибуцији неких погрешно приписаних слика, уз богату, акрибичну и исцрпну аргументацију, књига је испуњена новим и адекватнијим решењима која консеквентно прате најсавременију теоретску, естетску и историјско-уметничку научну мисао. Краће, оштроумне и неаметљиве скице, бројних сликара, на пример, доносе више него поједине исцрпне монографије о њима.

Својом целином, сатканом префињеним стилским уобличавањем, уједначеношћу научне и списатељске вредности „Српско сликарство у доба романтизма 1848 — 1878.“ научном и свом културном свету саопштава обиље нових сазнања, доносећи несумњиву радост и узбуђење топле читљивости и широког хуманистичког зрачења. Ово дело је истовремено пуноћом свог садржаја, лепотом и јединственошћу својих порука, дивно охрабрење и подстицај за веровање да ће наша стара уметност преко добрих књига, каква је ова, лакше освајати духовне просторе у нашем читалаштву свих културних и друштвених слојева.

Војислав Кораћ: СТУДЕНИЦА ХВОСТАНСКА, Београд — Институт за историју уметности, 1976.

Када се истраживач одлучи да напише научну монографију о уметничком споменику који је сачуван само у траговима, у знатно тежем је положају него када приступа обради споменичке индивидуалности која својом добром или потпуном очуванашћу нуди све видљиве и присутне компоненте историјске, културне и уметничке вредности. Пут до објективне научне истине у првом случају неупоредиво је тежи: у пострадалом и разореном ткиву споменика треба најпре открити и реконструисати изгубљене вредности, проценити их и тек онда дати коначан суд о њиховом месту у историји уметности. Зато је Војислав Кораћ, приступајући изради монографије о Студеници Хвостанској, једном од значајних али готово уништених споменика наше прошлости, имао изузетно сложен задатак.

Одмах се може рећи да га је, упркос свим разнородним тешкоћама које су у природи оваквог подухвата, изванредно успешно обавио. Огромни напори уложени у археолошка и архитектонска истраживања манастирског комплекса Студенице, представљали су само увод у труд који је аутора очекивао у покушају за успостављањем првобитне слике његовог организма и валоризације уметничких и других својстава.

Студеница Хвостанска или Мала Студеница, код Пећи, пре истраживања затечена под земљом, више индицијама него конкретним доказима, наговештавала је своје вишеструке историјске вредности и уметничке квалитете. Тек су систематска, али не и потпуна, археолошка истраживања на којима дана изнела неке драгоцене и релевантне податке, који су непосредно говорили

НОВА ДЕЛА ИЗ ИСТОРИЈЕ И ИСТОРИЈЕ УМЕТНОСТИ

како о трагичној пострадалости споменика, тако и о његовој некадашњој архитектонској лепоти и значају за проучавање наше црквене уметности и историје.

Минимална очуваност грађевина и оскудица архитектонских елемената скоро да нису пружили никакве могућности за сигурнија сазнања о изгледу, стилу и неким важним одликама манастира и цркве. Непостојање извора спречило је да се напише потпуна историја. Међутим, пажљивим и удубљеним студирањем, значајним анализама и паралелним изучавањем оскудних историјских података, В. Кораћ је успео да утврди главне одреднице и координате за ширу представу прошлости, архитектуре и уметничких облика ове велике споменичке целине.

У органској и хронолошкој сложености структуре овог локалитета, на коме је интензивни живот са извесним прекидима трајао преко хиљаду година, доминантно место заузима црква св. Богородице. И историјом и архитектуром одредила је себи централно место у научном захвату В. Кораћа, при чему ни остали објекти нису остали ван његовог интересовања. Као седиште Хвостанске епископије, коју је основао св. Сава, црква је свом градитељском решењу добила све одлике Рашке стилске школе, ослонивши се, у основној концепцији, на архитектонски узор Жиче. Скромније по димензијама и мање репрезентативно грађена, у односу на велике српске храмове XIII века, Хвостанска Студеница је, вероватно, настала у трећој деценији овог века. По свему судећи, заједно са осталим грађевинама, црква је настала у аустро-турским ратовима крајем XVII века, да се више никада не васпостави.

Монографија, пре свега, садржи комплетну документацију, прикупљену током истраживања која, начином обраде и презентације, достиже највиши ниво у научној публицистици ове врсте. Уз њено обиље веома запажено место заузимају опсежна и сигурна разматрања архитектонско-стилског склопа свих манастирских објеката, а посебно главне цркве. Из њих произилазе закључци, да је Студеница Хвостанска, вредна градитељска скупина, у којој црква, својим стилским обележјима, сачињава значајан објекат за боље познавање наше архитектуре Средњег века. Најзад, треба истаћи да поједини прилози, дати у цртежима, често говоре више од неких текстова. Реч је о студијским цртежима који дају предлоге за реконструкцију свих најважнијих манастирских грађевина, који су рађени на темељу изузетног познавања стилских облика архитектуре и компоновани са задивљујућом поузданошћу и лакоћом. Иако, неки од њих, могу да буду хипотетични, импонује чињеница да, својом укупношћу, предочавају изванредан труд аутора да максимално осмисли визију најзначајнијих старих здања, несталих у вртлозима давно прошлих времена.

„Студеница Хвостанска“ представља пример како се интердисциплинарним проучавањем могу успешно осветлити они споменици које је зла судбина давно лишила живота, али не и битних вредности, скривених под наслагама слојева, које нам научна хуманистичка мисао утврђује и открива. Са овом монографијом, у много чему узорном, историја старе српске уметности, а поготово архитектуре, у знатној мери је обогаћена.

Дејан Медаковић: ТРАГОМ СРПСКОГ БАРОКА, Нови Сад —
Матица српска, 1976.

Београдска историјско-уметничка школа, утемељена делом Михаила Валтровића и Владимира Р. Петковића, а осавремењена и уведена у модерне светске научне токове, заслугом академика Светозара Радојчића, доживела је високу афирмацију и изузетан углед, захваљујући плодној научној активности неколико њених врских припадника.

У групи водећих истраживача старе српске уметности веома истакнуто место, заузима Дејан Медаковић, редовни професор београдског Универзитета и дописни члан САНУ. Потекао на катедри, на којој као педагог делује преко две деценије, Медаковић је својим истраживачким и научним радом, који

траје близу тридесет година, пружао драгоцени допринос београдској школи историје уметности, давши јој посебан печат, својеврсним методолошким приступом и продубљеношћу опредељења за један круг тема које нису биле довољно предмет научних истраживања. Мада историчар широког интересовања и ретке радозналости, он је своју научну оријентацију усмерио на оно подручје наше уметности у коме се закаснили процес европеизације рефлектује на један специфичан и врло сложен начин. Реч је о српском уметничком стварању и његовим одјецима у XVIII и XIX веку. У овом хронолошком распону и стваралачком простору, одигравале су се пресудне стилске трансформације и противуречна збивања, која су, сложеност својих токова, управо очекивала истраживача широког формата и изузетне осетљивости, каква је, уистину, Медаковић.

Протекле бројне године српљивог и упорног рада, овог страшног испитивача наше прошлости, донеле су импозантно обиље сјајних открића, публикованих у више десетина студија, расправа и монографија. Већ од његове прве обимне и исцрпне књиге ГРАФИКА СРПСКИХ ШТАМПАНИХ КЊИГА XV — XVII ВЕКА (Београд 1958), којој су претходиле многе расправе и научни прилози, могло се уочити да се овај историчар уметности, на почетку своје научничке активности, заинтересовао за ретко истраживане области наше културне и уметничке прошлости, да би, нешто касније, пружио доказе о својој потпунијој и доследнијој опредељености за испитивања и проучавања сликарске уметности Срба у XVIII и XIX столећу, никад не прекидајући трагања по осталим тамним просторима културне прошлости свога народа и ваза окренут, изоптреним чулима, према оним, мање фаворизованим, облицима духовног стварања наших предака.

Друга Медаковићева књига, СРПСКИ СЛИКАРИ XVIII — XIX ВЕКА (Београд 1968), најбоље илуструје пуно одређење његовог бављења истраживањем дела значајних уметничких личности, чије су појаве, у новијој српској ликовној уметности, представљале колико нова креативна обогаћења, толико и прекретничке тачке у њеном развоју.

Међутим, централно место, у погледу целовитог приступа у научном интересовању Д. Медаковића, свакако, заузима српски барок као историјска и стилска епоха, која је нашла одраза на свим подручјима српског ликовног изражавања. Интегралним приступом и упоредним изучавањем достигнућа у свим областима ликовне и примењене уметности у овом раздобљу, проблемом барока у историји наше уметности је научно чврсто фундиран, методолошки савремено постављен, и у многим видовима, захваљујући Медаковићевим заслугама, адекватно осветљен. Прва његова књига, посвећена овој теми која се 1971. године појавила под именом ПУТЕВИ СРПСКОГ БАРОКА, већ је указала на сву озбиљност изучавања ове епохе, с обзиром на неизраженост низа питања и на необављеност важних претходних послова. Али, мора се признати, да је донела изванредне и охрабрујуће резултате до којих је аутор, дугогодишњим и често пионирским радом, дошао. Она је, пре свега, веома почтакла даља истраживања ове стилске епохе, а самог аутора, после лепог пријема и одјека на чак и једне веома угледне награде, учврстила у уверењу да је био сасвим оправдан његов полухват што је нашој стручној, научној и културној јавности подарио једну овакву целину, насталу избором својих раније објављених студија. Да је то тако уверава нас целавна појава његове нове књиге ТРАГОМ СРПСКОГ БАРОКА, коју је, поводом свог 150-годишњег живота и рада, издала Матица српска из Новог Сада.

Ова књига заправо представља тематску и органску целину са правом. У многоме је допуњава: проширује круг тема и проблема који су њеног аутора окупљали, продубљује и дефинише нека нова питања српског барока, доноси нове резултате до којих су наша научна пракса и мисао дошли, и отвара нове путеве даљег изучавања овог стилског раздобља, у коме су северне области српског народа, после дубоких историјских и друштвених преображаја, постале најпре изложене модернијим уметничким струјањима и утицајима. Путеви, којима су се они преносили, услови у којима су прихватани, живели и зрачили, били су, углавном, предмет прве књиге, док је друга књига, забављена претежно осветљавањем и тумачењем барокних тековина српских сре-

дина, при чему најзначајније место заузимају историографска, иконографска и стилска разматрања.

Саздана од студија, расправа, монографија и прилога, које је аутор, осим једне коју овде по први пут објављује, публиковао током своје дугогодишње научне активности у разним стручним и научним едицијама, књига ТРАГОМ СРПСКОГ БАРОКА, уводи нас у слојевито и разнородно ткиво једне стилске развојне етапе уметности, у којој су многи аспекти генезе, усмерености, структуре, трајања, промена и гашења, све доскора, били сасвим непознат, или само наслућујући. Посматрано повезано, са првом књигом — ПУТЕВИ СРПСКОГ БАРОКА, ново Медаковићево дело, изузетно много доприноси могућности успостављања опште и целовите слике о српском ликовном бароку. Оно нам проширује видике у сва она тамна пространства наше уметности XVIII века, која се најпре определила за руско-украјинске утицаје, да би потом, своја усмерења, окренула према западно-европским продорима, у чијем ће судару, наћи прве плодне основе за сопствену модернизацију.

Бавећи се историографским истраживањима, необичном удубљеношћу и обавештеношћу, предочава нам драгоцену сазнања у оквиру расправе „Прве штампане монографије српских манастира (1798 — 1859)“. Њоме је аутор објективно указао на чињеницу да се историја уметности у Срба зачињала скромним научним вредностима, али и да је своја интересовања олмах окренула према нашим уметничким споменицима који ће дуго, све до данас, својим релевантним и вишеструким културно-историјским вредностима, заокупљати пажњу критичнијих и боље обавештених писаца. Текстови првих монографија српских манастира, доказују нам, да савремена српска историјско-уметничка мисао, није без корена и да није настала ван једног другог и неопходног процеса.

Свакако, најцеловитију и најисцрпнију студију, у овој волуменозној књизи, представља „Манастир Хиландар у XVIII веку“, за коју се може рећи, да својим обимом, садржајем и илустративним материјалом, чини књигу у књизи. У делу који се односи на настојање писца да што потпуније осветли живот овог најугледнијег манастира српског народа у овом раздобљу, импресиван утисак оставља мноштво драгоцених полатака, до којих је он дошао истрајним испитивањем разнородних извора. Уз њих, закључци који су дошли као исход даровитог повезивања, снажно и јасно разбиструју наше погледе на бурну и недовољно познату прошлост овог споменика, уверавајући нас, о виталним напорима, за успостављање нераскидивих веза Хиландара са Карловачком митрополијом, Восном и Херцеговином, Дубровачком Републиком, Боком Которском, Далмацијом, руском државом, Бугарима и другим. Како до сада нико није целовито проучавао живопис Хиландара у XVIII веку, то Медаковићеви текстови о фрескама у параклисима: Покрова Богородице, Јована Рилског, Св. Димитрија, Св. Саве, Св. Апостола и Рођења Богородице, спајају у драгоцене прилоге који хиландарско ликовно насеље, познијих времена, уводе у оквиру поузданих и критичких научних разматрања. Супериорне и зналачке иконографске и стилске анализе, иако дате у нешто сажетијем облику, упућују на констатацију, да су барокни облици фреско-сликарства хиландарских параклиса, претежно, посебног и разнородног порекла и стилско-изражајног схватања у односу на баштину зидног сликарства овог времена у српским областима, како на подручју Карловачке митрополије, тако и на територији унутрашњости Моравске и Рашке Србије.

Рани оглед овог историчара, „Манастир Гомирје“, својом кохерентношћу и прецизношћу, увео га је у науку са несвакилашњом сигурношћу из које, на срећу наше историје уметности, вероватно никада неће изаћи. Као потврда сталног успона и научног сазревања, долазе, у јасном редоследу, расправе и студије од којих из ове књиге треба још неке издвојити.

„Иконостас Јоакима Марковића у селу Дишнику“ је чланак, који на први поглед, својим насловом, може да завара и да доведе до предпоставке да је његов писац у виду грађе изложио у њему само неке дескриптивне поставке, као што је то у нашој данашњој научној продукцији често присутно. Међутим, на један сасвим лапидаран, згуснут и, у научном погледу, узоран начин, изнете су, на примеру овог иконостаса, сасвим нове и изузетно зна-

чајне опаске о сликару Јоакиму Марковићу и његовом делу које га приказују у новом светлу.

Кратак по обиму и непретенциозан по наслову, текст „Један аутобиографски запис Николе Нешковића“, сведочи о томе колико један запис, као архивски извор, за истраживача општог запажања, може да буде мотив и повод за труд да унапреди и обогати наша оскудна сазнања о једном мало познатом сликару и епосу којој он припада.

Да се једна готово анонимна уметничка личност, чије је дело само узгред дотицано, може посебним истраживачким напором скоро потпуно реконструирати и, прецизним критеријумима и сигурним аргументима, одредити њено место у историји уметности једног доба, доказује изванредна и потпуна студија, посвећена Мојсеју Суботићу, објављена у овој књизи под истим насловом.

Интересовања Д. Медаковића за неке посебне и изузетне појаве у српској ликовној култури XVIII и почетком XIX века била су увек жива и редовно присутна. Његовим сјајним запажањима нису могле да измакну личности и дела једне необичне и ретко занимљиве сликарске породице, чији су припадници, у глуво доба српске културе, крстарили по врлетима и гудурама од Старог Влаха па до обала Јадранског мора, сликајући иконостасе по српским задужбинама и скромним сеоским православним црквама и чак отпочињући прве покушаје рестаураторских интервенција на измученим фреско-површинама српског ликовног наслеђа. Реч је о чудним и још увек тајанственим зографима Симеону оцу и Алексију сину, члановима породице Лазовић. Иако су ова два сликара већ одавно ушла у нашу историографију и којијут били предмет позваних и критичних научних оцена, али у многоме несигурних и сасвим фрагментарних, Медаковићев суд о њиховом делу, макар колико произишао из недовољне истражености њихове активности, одредио им је, тачношћу стилских анализа, посебно место у развоју српске уметности барокних форми. Појава његовог првог огледа о овим плодним уметницима дала је приметни подстицај за озбиљнија и систематичнија теренска испитивања њихове делатности, којима ни писац ових редова није могао да одоли, давши скроман допринос бољем познавању њиховог опуса. После неких значајнијих атрибуција и нових открића њихових непознатих остварења, Медаковић је допунио свој оглед и, на темељу тих нових сазнања, још више учарстио и обогатио аргументима свој првобитни суд о њиховом делу, који се може већ сада сматрати дефинитивним. Под називом „Сликарска породица Лазовић“ ушао је у ову књигу и веома допринео њеној вредности.

Ширина спектра барокних тема, заступљених у делу ТРАГОМ СРПСКОГ БАРОКА, придонесе краћи прилози „Један барокни сликар пред Београдом 1688“ и „Прилози историји културе Београда“, али не мање значајни по открићима којима се баве и другим врлинама.

Студијом „Култ кнеза Лазара у српском бароку“ којом се раскошно упознајемо са богатом традицијом митског односа нашег народа према несрећном српском владару, који је као тема имао значајног одраза у нашем сликарству барокног времена, завршава се ова вредна књига. Њена трајна научна вредност, непролазност и незаобилазност утолико су веће што се појављује у тренутку кад су нам потребни подстицаји за даља истраживања уметности српског народа прошлих времена и што као целина одређује неке могуће даље научне подухвате већих размера, којима нисмо много богати. Већином по други пут објављене, студије у књизи добијају једно сасвим ново значење, јер као целина дубље осмишљавају и потпуније откривају пуну научну озбиљност српског ликовног барока и обезбеђују увид у степен који је достигла не само научна мисао Дејана Медаковића, већ уопште наша наука, кратко се бавећи сложеним питањима барока у проучавању организма старије и новије српске уметности.

Обогаћена беспрекорним и добро одабраним илустрацијама, књига је у знатној мери постала визуелно аргументованијом, ликовно-технички пријатнијом и племенитијом творевином, а допуњеност регистрима чини је лакше употребљивом. Штета је што нема резиме на бар једном светском језику. Тиме јој је ускраћена једноставнија могућност да оствари своју мисију у иностраном научном и културном свету.

Усред све своје научне неоспорености и уверљивости, стоји једна њена општа и доминантна одлука: писана је стилем правог писца — јасно, упечатљиво и приступачно. Ова црта ће јој помоћи да лакше нађе пут до читалаштва и ван стручних и научних кругова. У сваком случају, појава овог дела на најбољи начин обележава једну етапу у истраживачком и научном раду његовог аутора, а Издавачу, Матици српској, служи на част што је уложила труд да свој велики јубилеј означи још једним значајним подухватом.

Павле Васић: УМЕТНИЧКИ ЖИВОТ II, Београд, 1976.

Развијени и богати ликовни живот Београда и релативно разграната издавачка продукција дела из области уметности и историје уметности, не само у нашем главном граду, условили су потребу за њиховим активним и континуираним праћењем и тумачењем, критичком проценом и валоризацијом. У низу ликовних критичара који су после рата дуго година истрајно и помно водили хронику ликовног живота и критички оцењивали све значајније појаве у издавачкој делатности о уметности и из уметности, а и данас то успешно чине, посебно место заузима Павле Васић. Његова дугогодишња активност, као ликовног критичара и сталног сарадника „Политике“, јединствен је пример необично истрајне и доследне ангажованости. Поред научно-истраживачке делатности којом је знатно обогатио наша сазнања о српској уметности XVIII и XIX века и дао драгоцен допринос проучавању костима, Васић је у нашем културном и уметничком животу одавно веома присутна личност као марљиви и упорни пратилац и критички тумач свих важнијих ликовних манифестација и појава не само у Београду, већ и знатно шире. У свом четрдесетогодишњем критичарском, научно-истраживачком, публицистичком и педагошком раду, постигао је импозантне резултате. Написао је неколико књига: „Увод у ликовне уметности“, „Европска уметност XVII, XVIII и XIX века“ — три свеске, „Анастас Јовановић“, „Доба барока“, „Урош Кнежевић“ и др., а пре неколико година, издао је прву књигу Уметничког живота, сачињену од одабраних чланака, критика и приказа, да би недавно, у издању Београдског универзитета, изашла и друга књига под истим насловом.

Друга Васићева књига „Уметнички живот“, која садржи велики избор чланка, критика и приказа, насталих од 1961 до 1970. године, представља, како аутор у Предговору каже, „органску целину са првом књигом као и са каснијима које ће бити објављене“. Неколико стотина краћих и различитих написа, претежно објављених у „Политици“, приказују аутора као писца широке радозналости и изоштрених рефлекса за све значајније догађаје и видове савременог уметничког живота, кроз чије је критичке приказе и осврте испољио, пре свега, поуздане критеријуме за оцену њихових вредности.

Формиран и образован на основама класичног схватања уметности (Васић се извесно време веома успешно бавио сликарством), он негује критику којом се, преко анализа ликовних елемената ослобођених дубљих естетичких и теоретских разматрања, залаже за релевантне вредности и квалитете уметничког дела. Неоптерећен интересом за актуелне и модерне процесе и токове у савременој уметности као што су случај са неким ликовним критичарима, нити мотивисан евентуалном склоношћу за „своје“ стилове и изразе, он је са подједнаком пажњом и удубљеношћу писао о свим изложбама београдског ликовног живота, почев, на пример од изложбе орнамената са фресака па до презентације дела најмлађих уметника.

Ако се пажљиво упоређују текстови ове књиге са оним из прве, могу се уочити неки занимљиви подаци, који говоре о постепеној Васићевој критичарској еволуцији. Док су критике изложби које садржи прва књига засноване, углавном, на ауторовом уверењу да су за настајање правог уметничког дела потребни сигурно знање и супериорно владање ликовним елементима, дотле критике у другој књизи, нарочито оне из познијих година, откривају један комплекснији и шири однос и приступ уметности. Уметничко дело у овим критикама осветљава се и третира као производ укупног ства-

ралачког сензибилитета и као исход креативних и хуманистичких предиспозиција и садржаја уметника у контексту његове даровитости, знања и способности. Тако се критичареви погледи проширују, а суд употпуњује тековинама саврсменије теоретске и естетичке мисли, које он следи и делимично прихвата. У то нас уверавају бројни текстови у којима су дошли до изражаја Васићева изванредна ерудиција, широка обавештеност и познавање савремене уметности као и тежња за прилагођавањем захтевима модерног критичког мишљења и расуђивања. Отуда се може запазити да његове позније критике, често писане надахнуто и врло прецизно, садрже целовитији и адекватнији суд него што је то случај са критикама из шесте деценије.

Поред тога што нам, дакле, сугерише евидентни успон и пуну зрелост критичара, друга књига „Уметничког живота“, својим обимом од око 750 страна, сведочи о изузетној плодности и свеобухватности интересовања њеног аутора. С друге стране, њена појава као једног дела целине Васићевог критичарског опсежног описа, обезбеђује користан увид у послератни развој београдске ликовне критике у коме је Павле Васић имао врло значајну улогу, а и данас заузима веома истакнуто место.

(Д. Т. Рајс и други: РАНИ СРЕДЊИ ВЕК, Београд, „Југославија“, 1976. г.)

Досадашња наша сазнања о историји и уметности Европе у првом миленијуму наше ере стицана су преко непотпуних приручних прегледа, енциклопедијских едиција или преко појединих некомплетних општих историја и историја уметности. Како су ова издања често настајала на основама научно превазиђених становишта, нисмо могли да будемо задовољни степеном наше обавештености о свим важнијим историјским и уметничким токовима Европе у периоду када су се рађале нове културе настанком хришћанског света. Оскудна и застарела литература на нашем језику могла нас је само донекле увести у богат и слојевит свет уметности и цивилизације великих народа. Она нас, међутим, никако није могла обогатити савременим знањима о новим исходима научних истраживања која су бацила сасвим нову светлост на поједине историјско-уметничке целине. Богата и разграната издавачка продукција у страним земљама, која се бави питањима развоја културне уметности Европе и света и која је обелоданила већи број општих и целовитих синтеза о укупности историјско-уметничких токова, омогућавала нам је да своја знања проширимо и продубимо у мери у којој то захтевају потребне савремене образованости.

Једна од таквих монументалних и сјајних књига те продукције јесте дело четрнаест еминентних и истакнутих научника који делују на енглеским, америчким и аустралијским универзитетима. Дело је под насловом THE DARK AGES, у издању познате лондонске издавачке куће Thames and Hudson објављено 1965. године. Уочавајући значај појаве овог дела и његову изванредну комуникативност, односно драгоценост његовог хуманистичког дејства, београдски издавачки завод „Југославија“, који се већ годинама успешно бави публиковањем књига из области уметности и културе, подухватио се племените и свестрано целисходне идеје да ово дело изда на српскохрватском језику. Подухват је више него успешно остварио. Подарио нам је грандиозну књигу с којом се може поносити.

Замишљена као зборник студија писаних пером веома компетентних познавалаца историје, уметности и културе појединих народа, и заснованих на најновијим резултатима истраживања и научних проучавања, књига је срећно избегла ризик хетерогености. Већ самим својим концептом ово издање је било пред авантуром да се разгради на посебности метода, стила и израза и да се на тај начин добије вишегласје без праве резонанце. Међутим, супротно таквом исходу, карактеристичном за многе сличне подухвате, добијена је једна кохерентна и комплементарна целина која својим јединством, вишестраном уједначеношћу и сугестивношћу, стиче свој основни квалитет.

Подељена у четири основна поглавља: ИСТОК, ВИЗАНТИЈА, СЕОБЕ И НАСЕЉАВАЊА И НОВА ЕВРОПА, „Рани средњи век“ је обухватио све главне историјске и културне токове раздобља од IV до X века у Европи, обезбедивши нам комплетан приказ. У својој сјајној уводној студији, МИТ О „МРАЧНОМ ДОБУ“, Давид Галоот Рајс објаснио је основне поставке књиге и изложио, на сажет начин, идеје и резултате њених аутора.

Поглавље ИСТОК представља ретко занимљиву целину. У њему су, поред осталог, дошли до изражаја сасвим нови научни погледи проистекли из резултата истраживања која су предузета у послератном периоду. Значајно место дато је историји и уметности Персије, на чијем је тлу у доба снажно организованог и дуготрајног царства, којим је дуго владала Сасанидска династија, израсла једна сасвим особена и необична култура и уметност. Уметност Сасанидског царства, која је дуго одолевала нападима Рима и Византије, извршила је изузетно снажан утицај на уметност Византије и исламског света, а преко њих и на европску цивилизацију.

Познато је да су области Сирије и Палестине биле исходишта првих идеолошких поставки хришћанства и да је на овом простору уметност хришћанства оставила своје прве велике почетке. У историји уметности ова територија има посебан значај. На њој су се рађале многе идеје нарочито иконографског карактера, које су уграђене у биће хришћанске уметности из које су се преносиле на уметност Византије, а преко ње и на уметност средњовековне српске државе. Најзад, на овом тлу своје рађање доживела је исламска уметност. Ту су, на пример, настале прве нефигуралне сликане декорације у џамијама.

Јерменија, као специфична област, која је имала у уметности Византије значајан удео, и Грузија, чије су уметничке ризнице још делом остале неоткривене и неистражене, у овој књизи су заузеле одговарајуће место. Студиозном обрадом у тексту ИЗМЕЂУ ИСТОКА И ЗАПАДА (Јерменија и њена подељена историја) успостављена је јасна слика о томе колико су ове земље, иако у политичком погледу од секундарног значаја, допринеле утемељењу оних уметничких свегова из којих ће се развити разнородни правци и схватања, стално обогаћивана новим тековинама у раздобљима која су долазила.

Две врсне студије: „Наследница Рима“ од Cyrilа Mangoa и „Тврђава Хришћанства“ од J. M. Husseya, посвећене су Византији и њеној уметности која нам је понајбоље позната, с обзиром да је наша средњовековна култура и уметност припадала овој сфери. Међутим, оно што ваља истаћи, јесте чињеница да је и једном и другом аутору пошло за руком да нам надахнуто, широким замахом, веома обавештено и уверљиво саопште своје сигурне погледе на генезу византијске уметности, њен карактер и на узајамне везе са културом Словена, који су, црећи сокове византијске дуговечне цивилизације и уметности, успели да створе своја самосвојна и особена уметничка дела. Значајки је указано на значај Цариграда као средишта најнапредније и најразвијеније цивилизације на свету у раздобљу између пада Рима (410) и 1000 година „коме се сва остала Европа стално изнова окретала“, као што је и веома амбициозно и прегледно, на лапидаран начин, осликан драматични развојни пут наследнице Рима.

Велика кретања и померања народа од средине првог миленијума имала су далекосежне последице како у политичком тако и у уметничком погледу. Разни народи, који су се бујичаво сливали у Европу, доносили су собом својеврсну културу и уметност, чије одлике наука данас, углавном, зна. Њени утицаји на уметност народа дубљих и слојевитијих културних традиција у овој књизи су у глобалним цртама осветљени. Оно што су Скити, Сармати, Готи, Остроготи, Лангобарди и други од свог наслеђа оставили предмет је интензивних научних проучавања и истраживања историчара и археолога. Текстови посвећени овој проблематици препуни су нових опажања и до сада мало познатих података, који представљају истински допринос савременој научној мисли. Словени, као последњи народ који је населио Балкан и источне делове средње Европе, дугују Византији за многе тековине, али су, што можда није довољно наглашено, очували своју оригиналност и аутентичност.

Дело „Рани средњи век“ изненађује богатством појединих култура. Нама су, на пример, само донекле познате необичне творевине појединих народа. Али, слободно се може рећи, да су Југословенски љубитељи уметности и старина сасвим мало знали о културама на западу и северу Европе као што су културе: Нортумбије, Мерције, Весекса па и Викинга.

Ове културе, свака на свој начин, имале су запажене одјеке у каснијим развојима уметности суседних области. Од њих нису биле имуне на пример велике тековине каролиншког уметничког света, а познија уметност Британије дуго ће остати под утицајем викиншког израза, а да не говоримо какав ће печат он оставити на културу Скандинавије.

Последње поглавље књиге бави се историјом и уметношћу Франачког царства и временом Карла Великог када ће се успоставити равнотежа и стабилност у Европи на основама феудалног друштвеног поретка и хришћанства. Гашењем каролиншке лозе и доласком отонских царава завршава се једна велика епоха западно-европске културе, која се у много чему разликовала од византијске.

Поред бриљантних текстова преведених од стране Олге Шафарик, изузетну вредност књиге „Рани средњи век“ представљају илустрације. На преко 350 страна необично великог формата, смештено је близу 700 илустрација које чине 200 слика у боји и близу 500 црно-белих слика, цртежа, планова, географских карата, генеалогских и хронолошких табела. Обогаћена је одабраном библиографијом, а у циљу лакше и једноставније употребе допуњена је индексом имена и појмова.

Ово репрезентативно и комплетно издање, свим својим квалитетима, могло би да буде подстицај другим нашим издавачким кућама, од којих се очекује значајнији удео у објављивању истакнутих дела хуманистичких наука.